

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯПОНСЬКОЇ ЧАЙНОЇ ЦЕРЕМОНІЇ

Рибалко С.Б., канд. мистецтвознавства

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація. У статті викладені матеріали польових досліджень чайної церемонії, зібрані під час навчання у школах Урасенке, Ямато-рю, Окінавської „буку-буку-ча” (2005-2006 рр).

Ключові слова: чайна церемонія, хірадемае, тяною, тядзін, іемото

Аннотация. Рибалко С.Б. Полевые исследования японской чайной церемонии. В статье изложены материалы Полевых исследований чайной церемонии, собранные во время обучения в школах Урасэнкэ, Ямато-рю, Окинавской „буку-буку-ча” (2005-2006 гг).

Ключевые слова: чайная церемония, хирадэмаэ, тяною, тядзин

Summary. Rybalko S.B. *Field of research of the Japanese tea ceremony.* In article materials of field researches of the tea ceremony, collected are stated during training at schools Urasenke, Yamato-ru, Okinavsky to «booku - booku -cha» (2005-2006 years).

Key words: tea ceremony, khirademaе, tyanoyu, tyadzin.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень. Японська чайна церемонія (тяною) вже тривалий час привертає увагу сходознавців та шанувальників японської культури. У публікаціях таких вчених, як М.М.Конрад [3], Н.С.Ніколаєва [5-7], В.П.Мазурік [4] розглядаються окремі аспекти японської чайної церемонії. Так, досліджено архітектуру чайних будинків та особливості чайного саду, керамічного посуду, висвітлено сутність стилю вабі-тя¹, побіжно викладені головні етапи розвитку чайної церемонії в Японії.

Попри важливість наукового доробку зазначених дослідників, залишається невивченим значний пласт чайної церемонії. Відстороненість дослідників від предмету вивчення відчувається в зверненні уваги на одні й ті ж самі аспекти церемонії. Втім її дійсний зміст починає розкриватися навіть не через участь у чайному ритуалі, а саме через навчання. Навчатися, у контексті японської культури, означає не опанування певним набором знань, умінь та навичок, а обрання Шляху (до) та слідування йому. Саме з цих причин, коли ми кажемо школа чайної церемонії, то припускаємося грубої помилки, адже школа пропагує Садо (шлях чаю). Якщо церемонія є шедевром, то ідеальний її адресат – тядзін (людина зі світу чаю).

Отже, уявляється **актуальним** введення до наукового дискурсу результатів польових досліджень чайної церемонії з точки зору діючої особи, тобто – тядзін. **Завданням** запропонованої розвідки постає узагальнення отриманого під час навчання досвіду.

Результати дослідження. Слід визнати, що повну картину знань про церемонію ми не отримуємо ніколи. Можна витратити все життя на опанування цим мистецтвом, але найголовніше, згідно традиції Іемото², ніколи не буде передано у світ. Так звані „Таємні перекази” існують у багатьох школах³ і передаються виключно нащадку школи по кровній лінії.

Що до чайної церемонії, вчений світ лише знає про існування „Нанпо року” (Запис Південного напрямку), що належить учню Сен-но Рікю⁴ – Нанбо Сюке⁵. Достеменно відомо, що перші шість сувоїв він записав за життя майстра, і той їх перевіряв. Сьомий сувій було написано після самогубства майстра. Відданий учень записав про все, що бачив та чув від Рікю [13].

Восьмий та дев'ятий сувої дописав Татібана Джицудзан – засновник школи Нанбо. Записки Яманое Соуджі („Яманое Соуджі кі”) вважаються найбільш достовірними. Яманое Соуджі – учень Сен-но Рікю, котрий виклав положення вчителя після його смерті. Сьогодні знайдені як копії цього тексту (16, 17 та 18 сторіччя), так і оригінал. Приводом для появи першого списку „нотаток” стало прохання учня Соуджі, котрий отримав запрошення провести

церемонію у палаці Тойотомі Хідейосі⁶. Він просив вчителя відкрити таємниці чайної церемонії від Дзюко⁷ до Сен-но Рікю. Тоді Соуджі переписав всю книгу і віддав учню. Текст містить родовід Дзюко та його школи; в ньому розповідається про роль вабі та сабі у чайному ритуалі, йдеться також про ранги тядзін [13]. Вочевидь, найголовніше таки передавалося в усному переказі.

У процесі навчання стає зрозумілою даремність гонити за так званими „Таємними переказами”, адже вчителі, зазвичай, навчають мовчки, методом „мікікі” (сидіти поруч, дивитися та слухати). Учень повинен не тільки навчатись споглядаючи та повторюючи, а навчитися розуміти вчителя без слів, своїм серцем. Навряд найголовніше взагалі могло бути переданим у слові.

Однак яким би не було красномовним мовчання, наука здійснюється через слово. Інша справа – на якому рівні навчання доречно вербалізувати свої спостереження. Як вже йшлося вище, у нотатках Соуджі визначені три ранги тядзін. Перший – тяною-ся – людина, що обрала Шлях чаю. Другий – сукі-ся – шанувальник та знавець чайної церемонії. Третій – мейдзін – майстер чайної церемонії [13, с. 12].

На перший погляд може здатися, що кращим інформатором може бути майстер чайної церемонії. Однак, це не зовсім так, адже майстер не намагається пояснювати те, що у світі тядзін є саме по собі зрозумілим. Сукі-ся – кращі коментатори чайної церемонії, втім, вони вже втратили здатність дивуватися і замислюватися над найпростішими речами. У зазначеному сенсі найкориснішим є перший рівень, коли ще присутнє нерозуміння, що для дослідника іноді більш корисне та продуктивне, ніж просто отримання інформації. Отже, з досвіду тяною-ся, викладемо деякі спостереження про чайну церемонію, з якою довелося знайомитися та навчатися у вчителів шкіл Урасенке⁸, Ямато-рю⁹, окінавської „буку-буку-ча”¹⁰.

Входження у світ чайної церемонії починається не з філософії, і не з приготування чаю, а із зовсім, начебто віддалених речей: з навчання охайно вдягатися, ходити, сидіти, вставати, рухатися. Причому кожен рух чітко регламентований, має без змін та бездоганно виконуватися як ката¹¹ у карате. Перші враження, напрочуд, не стільки тілесні (хоча необхідність контролювати тіло, руки та ноги незвична), скільки емоційні: кожен рух є засобом виразу поваги до присутніх, привчає ставити іншого вище за себе. Усвідомлення цього найважливішого правила у стосунках між людьми – є основою опанування будь яким мистецтвом. Для японців важливо не тільки поважати іншого „десь у глибині душі”, а вміти це висловлювати у відповідних формах. Або, як казав Сен-но Рікю „налаштуй своє серце в лад з іншими серцями, ніхто в цьому світі не має жити, рахуючись лише із самим собою”[2, с. 228].

У статті «Но. Тяною. Ікебана – культура форми» видатний японський дослідник Гасай Кендзи підкреслює саме цю якість не тільки чайної

церемонії, а й японської культури взагалі. Він пише: «На основі якої ідеології заснована форма, або іншими словами — естетика та філософія чайної церемонії? Форма тяною називається зазвичай „оусуно хирадемаз” — основні рухи у приготуванні чаю. Тобто це є найголовнішою формою для сучасної церемонії” [12, с.96]. Вчений зауважує, що невідомо, чи дійсно ця форма існувала за часів Дзюко, але достеменно доведено, що за часів Сен-но Рікю ця форма вже була.

Ті, хто вивчає церемонію, починає з вивчення хірадемає... Є рідкий чай та міцний чай, але основна форма для обох видів тяною – хірадемає. Що таке хірадемає – це, звісно, форма. Наприклад, перед тим, як увійти до тясіцу¹², як відкрити фусума¹³ та закрити?.. Як рухатися на татамі¹⁴ таким чином, щоб не наступати на межі між татамі. Як сидіти, тримати тяван¹⁵, хасі¹⁶, як їсти, пити чай, мити посуд, як набирати чай. Тобто в церемонії є всі рухи, котрі ми зазвичай робимо у звичайному житті, але саме в тяною вони найбільш раціональні та розумні. Тому існує етикет, що регламентує, як відкривати та зачиняти двері, як тримати чашку та готувати чай... Тобто у формі реалізуються найголовніші рухи у нашому житті” [12, с.97].

Далі починається вивчення мистецтва „фукуса-сабакі” (управління фукуса – спеціальною серветкою для чайної церемонії). Новачку, особливо представнику європейської культури, спочатку складно зрозуміти, чому так жорстко регламентовано, у який спосіб слід дістати фукуса з-за поясу, якими саме пальцями її тримати та яким чином розгортати та складати. Маніпуляції з фукуса нагадують виконання фортепіанної партії, де не можна замінити ноти чи проігнорувати аплікатуру. Те, що зазвичай здається таким простим, при вивченні виявляється одним з найсерйозніших випробувань.

Наступний етап – підготовка тяван (чашка для чайної церемонії) та приготування чаю. В три прийоми складається бавовняна серветка, тричі витирається чашка, рухи вінчика, яким збивається чай – як танок, має чітко визначений візерунок руху. Як писав Оакура Какудзо¹⁷: „Досягти вершини якості приготування чаю можна, лише розвиваючи руки. Щоб приготувати гарний чай не існує якихось особливих таємниць. Як художник Сессю¹⁸ без обмежень створював свої краєвиди, так і в чайній церемонії. У кожного свій характер та індивідуальність, гармонійна сила, що пов’язує воду та тепло, характер рухів та манеру розмовляти, тоді краса істини присутня. Це є простим, але фундаментальним мистецтвом” [10, с.54]. Далі він наводить вислів китайського поета доби Сун, коли однією з найсумніших речей у світі є „витрачання дорогоцінного чаю, заварюючи його невихованими руками” [10, с.55].

Однак засвоєння технічних прийомів не є самоціллю. „Техніка має бути досконалою, щоб можна було зосередитися на найголовнішому. Потрібно увійти до стану „не-я”, увійти до форми та тренуватися. Тому все це викладає вчитель. Коли вперше зникає „я”, тоді я можу увійти до цієї форми. Тому

руки рук, ніг, тримання посуду – все це форма. Не можна думати про взіреть, потрібно йому слідувати. Ми говоримо: не думай. У такий спосіб формується тя-н-ю” [12, с.98].

Останній вислів вченого підкреслює медитативний характер чайного дійства. На власному досвіді автору статті довелося перекоонатися, як заважає зосередженість на діях: одного разу, намагаючись виконати всі маніпуляції бездоганно, забула найголовніше – збити чай! Сенсей (Сунага Юкіко – засновниця школи Ямато) тоді промовила: „Ви надто переповнені думками”.

Відтак виникає питання, а на чому має зосередитися майстер? Сенсей трактує всі дії чайної церемонії саме з позиції серця, починаючи від привітання майстра – «Спасибі, що Ви прийшли розділити цей час зі мною. Я буду готувати Вам чай від всього серця» - та символікою розгортання фукуса, що означає відкритість серця перед богом та гостями.

Інші дії майстра мають також символічний зміст. Так, приміром, витирання донця чашки здійснюється за схемою написання ієрогліфа «входити», що означає запрошення Бога. Приготування чаю завершується рухом вінчика, що виписує ієрогліф «вічність». Кількість повторювання дій на початку церемонії та наприкінці має також символічне значення. Якщо на початку ложечка протирається тричі, вінчик обертається тричі та чашка, перед поданням гостю, обертається тричі, то на завершення ці дії повторюються двічі. В першому випадку це вказує на зв'язок з богом, готовність серця майстра до цієї церемонії та готовність віддавати його гостю, то наприкінці, оскільки чай вже віддано (а з ним – і творча енергія, серце), дії вказують тільки на зв'язок майстра з Богом. Звідси визначення сенсеєм чайної церемонії, як молитви за щастя та благополуччя людей, для яких готується чай – зовсім не просто красива риторична фігура.

Японці кажуть „чай створює атмосферу, а майстер шліфує її”. Ще за часів Орібе в тьяною важливе місце посіла категорія особистого смаку. Мається на увазі не тільки вміння влучно підібрати посуд, солодоші, квіти, сувій. Все, що робить чи каже майстер уособлює його естетичний смак та етичну досконалість. Пам'ятаю делікатність та вишуканий артистизм голови окінавської школи чайної церемонії, яка з приводу залишку піни в тьяван м'яко сказала: «піна, що залишилась у чашці це теж пейзаж».

Ясна річ, що представлена стаття лише фіксує зібрані матеріали та дозволяє доповнити уявлення про чайну церемонію. Втім, зрозуміло, що на новому рівні опанування практикою чайної церемонії, виникнуть нові спостереження, а інтертекстуальні зв'язки виявляться більш несподіваними та глибокими. Тому **перспективним** уявляється дослідження тьяною через практику на рівні сукі-ся. Ще глибше пізнати світ тьяною можливо хіба що за формулою Хокусая „коли мені буде 100 років, я досягну досконалості”, однак на тому, вищому рівні залишиться хіба що дзенське мовчання.

Примітки:

¹ Вабітя – стиль чайної церемонії, в котрому підкреслюється простота, вишуканість недосконалого. Згідно переказам найбільш повно «стиль ваби» в тяною представлений у Сен-но Рікю та його послідовників.

² Іемото – родинна система наслідування школи. Вихованці школи можуть у подальшому житті займатися викладацькою діяльністю, але без права присвоєння звання майстра, яке надає тільки голова школи. Найголовніші таємниці майстерності передаються тільки в Іемото.

³ Наприклад, „Таємний переказ школи Кано”, „Таємний переказ школи Тоса”

⁴ Сен-но Рікю (1521-1591) – майстер чайної церемонії

⁵ Сюке закінчив працю 28 лютого 1593 року – у двоохрічні роковини зі дня смерті вчителя. Сюке відправився на цвинтар із солодощами, пахощами та сувоєм. У надгробка Рікю він читав сувій, у такий спосіб шанувавши пам'ять вчителя. Більше його ніхто не бачив.

⁶ Тойотомі Хідейосі – диктатор Японії. Саме він спрямвав розповсюдженню чайної церемонії серед самурайського прошарку. Певний час Хідейосі підтримував Рікю, але згодом їхні стосунки погіршилися. За його наказом Рікю вчинив самогубство через сеппуку.

⁷ Мурата Дзюко, або – Сюко (1422-1502), учень Ікаю Содзюна. Саме Дзюко перетворив чайну церемонію на цілісне естетичне дійство.

⁸ Урасенке – одна з трьох шкіл, що ведуть родовід від Сен-но Рікю.

⁹ Ямато-рю – школа Ямато, заснована Сунага Юкіко. Школа Яма то поєднує вдягання кімоно, ікебана, са-до, барабан

¹⁰ Буку-буку-ча – окінавський варіант чайної церемонії („буль-буль-чай”). На відміну від китайської та японської моделей чайної церемонії, окінавський варіант передбачає приготування чаю з пудри, виготовленої із серцевинок рисових зерен.

¹¹ Ката – форма.

¹² Тясіцу – чайний будиночок

¹³ Фусума – роздвижні двері в японському традиційному домі.

¹⁴ Татамі – циновка з рисової соломи, що вкриває підлогу в японському домі.

¹⁵ Тяван – чайна чашка

¹⁶ Хасі – палички для їжі

¹⁷ Окура Какудзо – найвідоміший та найпопулярніший автор книги чаю. Що вважається „біблією” чайної церемонії.

¹⁸ Сессю – відомий японський живописець у техніці суйбокуга.

Література:

1. Виноградова Н.А. Искусство Японии.– М.: Искусство, 1988. – 57 с.
2. Григорьева Т.П. Японская художественная традиция. – М.: Наука, 1979. – 368 с.
3. Конрад Н.И. Очерк истории культуры средневековой Японии.–М.:Искусство, 1979.– 144 с.
4. Мазурик В.П. Чайная чашка и ее функции в японском чайном действе (тяною) // Вещь в японской культуре. – М.: Восточная литература. – С.137-168.
5. Николаева Н.С. Художественная культура Японии XVI столетия. Эпоха, быт, костюм. – М.: Искусство, 1986.– 240 с.
6. Николаева Н.С. Искусство Японии. – М. : Диллер, 2000.– 341 с.
7. Николаева Н.С. Японские сады. – М.: Арт-Родник, 2005. – 208 с.
8. Рыбалко С. Страна Амагэрасу: дизайнерский аспект // Архидея.–2007. –март. – С.64-71
9. Судзуки Т. Основы дзен-буддизма // Дзен-буддизм / Пер. с англ. – Бишкек: Одиссей, 1993.– 468 с.

10. Okakura T., Sen S., Asano A. The book of tea.—Tokyo, 1998. — 251 p.
11. Suzuki D.T. Zen and Japanese Culture.— New York, 1959. — 220 p.
12. Гасай Кенджи «Но. Тяною. Икэбана – катано бунка» //,, Ніхон-но бунка (ко ен шу)», – Токіо, 1999. – С. 102-113. (Но. Тяною та ікебана – культура форми //36. ст. «Японська культура”. – яп. мовою
13. Кувата Тадатіка. Сен-но Рікю: соно сьогай-то гейдзюцу-текі гьоусекі. (Сен-но Рікю: його життя та внесок у мистецтво). – Токіо, 1981. – 205 с.

Надійшла до редакції 18.04.2007